

بررسی پوشاک بانوان دوره ناصرالدین شاه قاجار با توجه به عکس های این دوره

سید ماهسون سجادی

مدرس گروه طراحی لباس، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کاشان

msajjadib@yahoo.com

مرجان قربانی

دانشجوی کارشناسی، گروه طراحی لباس، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کاشان

marjanghorbni@gmail.com

چکیده

پوشاک نمایشگر آداب و عادات مردمان یک جامعه است و از طریق ویژگیهای موجود در خود، می تواند با انسانها ارتباط برقرار کند. وقوع تحولات همه جانبه در اروپا در دوره قاجار و سفرهای ناصرالدینشاه به فرنگ و ارتباط ایران با غرب، آغازگر چالشهایی برای پوشاک بانوان قاجار شد. در کنار اینها از آنجا که هنر و صنعت عکاسی در اواخر دوره محمد شاه قاجار وارد ایران شد و مراحل رشدش هم بنا بر حمایت ناصرالدین شاه طی شد، از پوشاک این دوران عکس های زیادی در ارتباط با پوشاک بانوان وجود دارد. در این مقاله لباس بانوان قاجار در سه بخش سرپوش، تنپوش و پاپوش در دو محور اندرونی و بیرونی و در دوره ناصرالدین شاه بر اساس عکسها از ابتدا تا انتها مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش به تحولاتی که در لباس زنان ایران در دوره قاجار اتفاق می افتد اشاره می شود، که یکی از دلایل مهم آن سفرهای ناصرالدین شاه به فرنگ و تحصیل هنرمندان در غرب می باشد، که باعث پدید آمدن سبک های جدیدی در هنر و پوشاک ایران است که این دوره به دوره تجدد و گذار معروف می باشد. هدف مقاله حاضر بررسی پوشاک زنان دوره قاجار در عکس های این دوره می باشد. اهمیت پژوهش حاضر بر این است که با دستیابی به پوشش زنان آن دوره، علاوه بر بررسی اثرات بر صنعت مد، می توان از پوشش آن زمان در دوره حاضر استفاده کرد که به نوعی باعث حفظ آن و هویت بخشی به پوشاک ملی می شود و همچنین برای ساخت فیلم ها و تئاترهای تاریخی نیز کاربرد دارد. برای دستیابی به این منظور روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی انتخاب شده و با استفاده از منابع کتابخانه ای، مطالعات کتب، مقالات و عکس های این دوره، بررسی پوشاک بانوان دوره ناصرالدین شاه صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: پوشاک بانوان، دوره قاجار، ناصرالدین شاه، عکاسی

مقدمه

بخش گسترده ای از نمادهای فرهنگی و نحله های فکری یک تمدن و تحولات ایجادشده در آن، بر تاروپود لباس مردمانش نقش بسته است. زنان تقریباً نیمی از جمعیت هر جامعه را تشکیل میدهند و در گذار تاریخ همراه مردان در عرصه زندگی بوده اند. سبک پوشش زنان در دوره های مختلف نمایانگر نحوه زندگی مردمان آن دوره است. اهمیت لباس از این روی است که به مانند کتاب گشوده، زبان رسای اوضاع فرهنگی و اجتماعی آن دوره است. دوره قاجار مقارن با انقلاب صنعتی و دگرگونی فضای فکری فرهنگی اروپا بود. این دوره (قاجار) دوره گسترش مناسبات سیاسی، اقتصادی و فکری با غرب بود. گسترشی یکسویه که منجر به تحمیل خواست و اراده غربیان شد.

از آنجایی که رسوبات فرهنگی قاجار بر بستر اجتماع معاصر، نمایان است، بنابراین مطالعه پوشاک بانوان قاجار در عکاسی میتواند رمزگشای نکات ارزشمندی از دوره معاصر باشد. فضای سنتی حاکم بر اجتماع ایرانی که به واقع همان تکرار طوطیوار کلیشه های سنت بود، آماده پوستاندازی بود. بستر آن به دست پادشاهان و تحصیل کردگان از فرنگ برگشته و فرنگیان همانطور که در عکس های بجا مانده از آن زمان مشخص است، فراهم شد. در این میان زن و متعلقات او مانند پوشاک، در وهله اول آماج امواج بیگانه قرار گرفت و به عنوان نماد فرهنگی، نمایانگر تغییرات بود. حال این سؤال مطرح میشود که مشخصات پوشاک، به صورت سنتی و سپس بعد از جریانات تجددگرایانه در ایران چه بود و روند دگرگونی و تغییرات، چه تأثیراتی بر بخش پوشاک داشته است. این نوشتار، ابتدا به اهمیت این دوران می پردازد و هنر عکاسی نیز مورد بررسی قرار می گیرد و در قالب استنادات و جداول، پوشاک بانوان قاجار را در سه بخش سرپوش، تنپوش و پاپوش و در دو محور اندرونی و بیرونی بررسی می کند و سپس به تحلیل اطلاعات حاصله می پردازد. با توجه به اینکه نوع پوشش نمایشگر فعالیت اجتماعی و جایگاه عقیدتی پوشنده آن است، با بررسی و تحلیل سبک لباس در عکاسی، می توان علل مؤثر در تغییر آن را بررسی کرد. هدف مقاله حاضر بررسی پوشاک زنان دوره قاجار در عکس های این دوره می باشد. اهمیت پژوهش حاضر بر این است که با دستیابی به پوشش زنان آن دوره، علاوه بر بررسی اثرات بر صنعت مد، می توان از پوشش آن زمان در دوره حاضر استفاده کرد که به نوعی باعث حفظ آن و هویت بخشی به پوشاک ملی می شود و همچنین برای ساخت فیلم ها و تئاترهای تاریخی نیز کاربرد دارد. برای دستیابی به این منظور روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی انتخاب شده و با استفاده از منابع کتابخانه ای، مطالعات کتب، مقالات و عکس های این دوره، بررسی پوشاک بانوان دوره ناصرالدین شاه صورت گرفته است.

اهمیت دوران

اهمیت دوران ناصرالدینشاه به واسطه طولانی بودن مدت پادشاهی و استقبال او از مظاهر مدرنیسم و اهمیت انقلاب مشروطه به دلیل تأثیر فراوانی که در اندیشه، فرهنگ و پوشش زنان به عنوان یک رمزگان فرهنگی مهم داشت، قابل توجه است. تحولات در غالب زمینه های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی شرایط ایران در دوره قاجار را به دوران گذار تبدیل کرد.

داریوش شایگان دوره گذار را دوره فترت، دوره نه این و نه آن تعریف کرده است. "این دوره، دوره بیگانگی است، بیگانگی از آن جهت که شیفتگی ما به غرب و فلج ذهنی ما در مقابل فرآورده های خیره کننده آن، تذکری را که مستلزم تفکر سنتی ما بوده و ما را، به قول حکمای اسلامی، به مشکوه النوار نبوت راهبر بوده است، از میان می برد، از اینرو، راه ما هم به کانون تفکر غربی بسته است و هم به کانون تجلیات خاطره قومی" (شایگان، 1386: 87). اگرچه پیش درآمد این تغییرات زیرساختی در دوره شاهان قبلی قاجار شکل گرفت لیکن اوج آن به دوره حکومت ناصرالدینشاه و اتفاقات مهمی که در این مقطع زمانی به وقوع پیوست، برمی گردد و مقدمه شکل گیری جنبش های سیاسی و اجتماعی برای کسب هدف های ملی و تحقق اراده ملی در این دوره آغاز شد. عهد ناصری، دوره فرنگ ستایی و در مقابل شروع اندیشه های تقابل گرایانه با این نگرش (فرنگستیزی) است که در دوره بعد شدت گرفت و در نهایت به اندیشه های ملی گرایانه و یکی از مهمترین رویدادهای تاریخی ایران (انقلاب مشروطه) ختم شد.

سفر پادشاهان قاجار به اروپا از دیگر عوامل مؤثر در تحولات دوره قاجار بود، به طوریکه می توان گفت ره آورد سفر ناصرالدینشاه حرکت به سوی مدرنیته و سیاست مدرنیزاسیون در ایران بود. سفرهای مظفردالدین شاه نیز بهای گزافی برای ایران به همراه داشت و نتیجه آن شد که اندیشه و سبک زندگی اروپاییان، به واسطه حضور پررنگ و فعالیتهای سیاسی - تجاری آنها، نقش جدیتری در زندگی ایرانیان پیدا کند. "شاه شیفته اروپاییها و سیاحت به دیار آنها بود و مظاهر تمدن اروپایی را دوست میداشت و از اینکه بازارهای کشور از منسوجات و لباسهای اروپایی اشباع شود نیز مضطرب نمیشد" (شریعت پناهی، 1372: 181).

حضور غربی ها در کنار ایرانیان در دربار، ادارات و مسندهای دولتی باعث شده بود که ایرانیان از آداب و فرهنگ اروپایی در لباس، خوراک، وسایل خانه و زندگی الگوبرداری کنند. حضور خانم های اروپایی و شیوه های رفتاری و لباسهایشان در مهمانی های مختلط الگویی برای زنان ایرانی شد. کولیور رایس در مورد تقلید کورکورانه زنان ایرانی از لباس اروپایی مینویسد: "زنی انگلیسی برایم تعریف میکرد که در لاله زار، معروفترین خیابانی که مردم تهران برای خرید به آنجا میروند، زن ایرانی را دیده که روی لباس معمولی خود، کمرست بسته بوده است..... اغلب از من خواهش شده است که یکدست از آخرین لباسهای لندنی خود را به خانم های اندرون امانت دهم تا آن را امتحان کنند و اگر برازنده آنان بود، آن را الگو قرار دهند" (کولیور رایس، 1366: 123).

از دیدگاه وسنو تحول در رمزگان فرهنگی در نقاط عطف تاریخی، یعنی تاریخیهایی که بیشترین تحولات به وقوع می پیوندد رخ می دهد. این نقاط عطف در تاریخ قاجار را میتوان دوران سلطنت ناصرالدینشاه و وقوع انقلاب مشروطه دانست. ناصرالدینشاه خود از علاقه مندان به نوگرایی و دستاوردهای تکنولوژیک آن بود، در دوران طولانی حکومتش تحولات بسیاری را رقم زد، به طوریکه می توان شلیته را ابداع شخص وی

دانست. انقلاب مشروطه نیز کمال تجلی ملی‌گرایی غرب‌گراست. انقلاب مشروطه رامیتوان نتیجه غرب‌گرایی دانست که به مطالباتی چون احقاق حقوق زنان و آزادی زنان دامن زد که کشف حجاب زنان و پوشش به سبک غربی از پیامدهای آن بود. به عبارتی، ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم، تحولی در اندیشه روشنفکران قاجار و چالشی بین سنت و تجدد را به وجود آورد. که برخی هویت خود را در ایران باستان جستجو می‌کردند و برخی دیگر از حامیان نوگرایی به سبک غربی بودند. بنابراین، تحوالت ناشی از نوگرایی بر لباس بانوان قاجار را میتوان به عوامل زیر مرتبط دانست :

1. الهام از پوشش زنان اروپاییان و ابداع چادر کم‌ری به تأثیر از زنان اروپایی که به دربار رفت و آمد داشتند.

2. ابداع شلیته به تقلید از دامن بالرینها پس از سفر ناصرالدین‌شاه به اروپا

3. واردات لباس و پارچه، جوراب و شلوار و کفش اروپایی، دوخته شدن لباسهای اروپایی در تهران به‌واسطه حضور مستقیم اروپاییان در دربار و اصناف

4. کنار گذاشتن تدریجی لباس سنتی و جایگزینی لباس اروپایی در مدارس جدید

5. کم‌رنگ شدن حجاب و رواج پوشش به سبک اروپایی پس از انقلاب مشروطه

عکاسی در دوره قاجار

ناصرالدین شاه اولین کسی بود که دوربین عکاسی را وارد ایران کرد. ناصرالدین شاه سه عکاسخانه و سه استودیو مجهز عکاسی را تأسیس کرد و از آن زمان حرفه عکاسی در ایران بسیار رونق گرفت. در میان فضای سراسر تملق و چاپلوسانه دربار شاه قاجار، عکاسی نیز وسیله‌ای برای نزدیک شدن به شاه شده بود و درباریان و رجال از این فرصت برای ربودن گوی سبقت از حریفان سود می‌جستند. این نکته نیز گفتنی است که پس از ناصرالدین شاه، همه ولیعهدهای دربار قاجار به طور شخصی به عکاسی می‌پرداختند و از علاقه مندان این هنر بوده‌اند. نخستین عکسها از روضه خوانی و تعزیه و شکار و سرگرمی‌ها و بازی‌ها و حتی زنان حرمسرا در حالات گوناگون و با لباس‌های متفاوت بخشی از کارهای تصویری ناصرالدین شاه را دربرمی‌گیرد. به کمک همین عکسهاست که ما تصور نسبتاً روشنتری از جامعه ایران دوران ناصری در مقایسه با دوران پیش از اختراع دوربین در دست داریم. نتیجه علاقه و تلاش خود شاه و عکاسان دیگر مجموعه بسیار بزرگی از عکس است که اکنون از ایران دوره قاجار، از درون دربار و حرمسرای شاه گرفته تا اعیان و رجال و وزرا و وکلا و زنان و مردان روستایی و شهری در کوچه و بازار و خانه‌ها و اماکن دیگر، در دسترس ماست. در این میان، زنان سوژه مورد علاقه عکاسان دوره قاجار بوده‌اند و در همین زمینه به وفور با عکسهای مختلفی از زنان در حالتهای مختلف در این دوره روبه‌رو می‌شویم.

نخستین عکسهای ناصرالدین شاه بیشتر از زنان حرمسرا و غلام بچه ها و ساختمانهای قصر سلطنتی و اندرون حرمسرای شاهی است و اولین دستیار او در کار عکاسی جعفرقلی خان نیرالملک هدایت است که با توجه به نسبت محرمیتی که با شاه داشته، اجازه عکسبرداری در حرمسرای شاه و زنان او را نیز می یابد و کار ظهور و چاپ عکسها را نیز وی به انجام می رسانیده است.

نوع پوشش و لباس

آثار فراوان باقی مانده از این دوره چون سفرنامه ها، نقاشی های رنگ و روغن، نقش برجسته ها و نیز در اواخر سلطنت قاجار، عکس ها گویای مظاهر تمدن و انواع پوشاکی است که در آن دوره وجود داشت.

پوشاک در دوره قاجار سه دوره متفاوت را دربر می گیرد، دوره اول از ابتدای حکومت قاجار تا مسافرت ناصرالدین شاه به فرنگ را شامل می شود که هنوز ارتباطات با دول خارجی توسعه نیافته بود. دوره دوم از مسافرت ناصرالدین شاه تا آغاز دوره مظفری است که با آمدن تجار و سیاحان اروپایی به ایران و مسافرت ناصرالدین شاه به اروپا تحول چشمگیری در پوشاک به وجود آمد. دوره سوم نیز از آغاز دوره مظفرالدین شاه تا پایان دوره قاجار را در بر می گیرد. تغییر و تحول پوشاک اغلب برای مردان در شلوارها و کلاه ها و برای زنان در دامن ها و شلیته ها بیش تر مشاهده می شود. در دوره اول سلطنت قاجار بلندی دامن زنان در مدت کوتاهی حتی بلندتر از دامن زنان دوره زندیه بود ولی در دوره دوم حکومت که از اواخر دوران پادشاهی ناصرالدین شاه شروع شد، تحول چشمگیری در پوشش زنان به وجود آمد و دامن های بلند به تنبان و شلیته تغییر کرد. "ناصرالدین شاه در سفر به اروپا هنگامی که در مسکو در تماشاخانه کاولین لباس های بالرین ها را مشاهده کرد، سخت شیفته آن نوع لباس شد و چون از سفر اروپا مراجعت کرد هوس کرد زن های حرم خود را به این لباس در آورد." (ذکاء، ۱۳۶۶ : ۲۲-۲۴)

تصویر شماره 1، یکی از زنان ناصرالدین شاه با چارقد، شلیته و دامن کوتاه و جوراب تنگ سفید، منبع: پایگاه عکس های تاریخی ایران

پوشاک بانوان قاجار

لباس زنان قاجار به سه بخش سرپوش، تنپوش و پاپوش در دو محور پوشاک اندرونی و بیرونی قابل تقسیم است. سرپوش اندرونی بانوان از چارقد، چارقد قالبی و نیم تاج تشکیل میشد که کمابیش در هر سه مرحله سنت، گذار و تجدد مورداستفاده قرار میگرفت (جدول شماره 1). سرپوش بیرونی شامل چارقد و روبنده بود. در دوره تجدد، نوعی روبنده به نام پیچه برای بانوانی که از پوشش سنتی دست نکشیده بودند رواج پیدا کرد. تنپوش اندرونی شامل پیراهن، ارخالق، چگین، کلیجه، شلیته، شلوار و چادرشب بود. این سبک لباس در قالب سنت و در اوایل دوره استفاده می شد. بعد از دستور ناصرالدینشاه مبنی بر تغییر پوشاک، لباس اندرونی به تنکه، تنبان و دامن چتری در دوره گذار و سپس به نیمتنه و چادر نماز در دوره تجدد تبدیل شد.

نوع پوشاک	واسطه رواج	عوامل اجتماعی	عوامل فرهنگی	عوامل اقتصادی	عوامل سیاسی
اندرونی بیرونی	- سنت	- خواسته مردان - مذهب و روحانیون	فرهنگ سنتی	- امکان داشت پارچه‌های ظریف و ارزشمند تولید داخل	- سیاست دولت و مذهبیون
گذار	- سفر ناصرالدین‌شاه به فرنگ - بانوان تجددطلب دربار	- استقبال بانوان از فرهنگ و پوشش غربی	- تأسیس مدارس به سبک اروپایی در ایران - تمایل دولت به تبلیغ و ترویج فرهنگ غربی - وجود جریانهای روشنفکری	- مدرن سازی پایتخت توسط ناصرالدین‌شاه و به دنبال آن تغییر فضا و زندگی مردم	- ظهور جنبشهای مشروطه - ظهور سیاست تجددطلبی در دربار و دولت
تجدد	- بانوان دربار شاهی به خصوص مادر و دختر ناصرالدین‌شاه - بازگشت جوانان تحصیل کرده از غرب - حضور خیاطان غربی	معاشرت با بانوان غربی و الگوبرداری از پوشش آنان - حضور در اجتماع به واسطه مشروطیت و تحریم تنباکو	- تحصیل بانوان ایرانی - حس تمایز و آراستگی - رشد عقلی و مدنی در اثر بروز تحولات اقتصادی و اجتماعی در کشور	- ایجاد بازار فروش برای تولیدات کارخانه‌های غربی - امکان ورود پارچه‌های ماشینیافت غربی به وفور و سهولت	- سیاستهای غربگرایانه - تبلیغات و حمایت دولت از نفوذ غرب و فرهنگ غربی

جدول شماره 1، بررسی عوامل تاثیرگذار بر نوع پوشش بانوان قاجاری، منبع: نگارنده

سر پوش

در دوره ناصرالدین شاه پوشش سر تبدیل به چارقد شد و اصلی ترین پوشش سر خانم های اندرونی چارقد بود، "آن ها چارقد ها را زیر گلو سنجاق می کردند که امروزه نیز به همین روش روسری، سر، می شود با این تفاوت که زیر گلو گره می زند"

(پولاک، ۱۳۶۱: ۱۱۵)

تصویر 2، 3 و 4، نمونه های از تصاویر زنان با چارقد های طرح دار، پلاک، منبع: فیض اللهی

تصویر شماره 5، نمونه ای از نقاشی و تصویر شماره 6 عکسی از زنان ناصرالدین شاه را با پوشش های متفاوت سر نشان می دهند. به غیر از مواردی که اشاره شد پوشش سر چارقد است که زیر چانه سنجاق شده است و عموماً به رنگ سفید و طرح دار و در اندازه های بزرگ می باشد که تا کمر را می پوشاند و بخشی از موی زنان از بالای چارقد نمایان است که جزیی از آرایش زنان این دوره محسوب می شده است.

تصویر شماره 5، نقاشی رنگ و روغنی، زن گلدان به دست دوره فتحعلیشاه، منبع :

Falk, 1992

تصویر شماره 6، دو تن از زنان دربار ناصرالدین شاه، منبع: پایگاه عکس‌های تاریخی ایران

رنگ‌های قرمز، آبی، سفید، اکر و قهوه‌ای که همه به وسیله پرداخت سایه روشن کاری شده‌اند، عمده رنگ‌هایی است که در این تصاویر مورد استفاده قرار گرفته است. هیچ‌یک از نمونه‌ها نشانه‌هایی از پوشش سر متعلق به دوره اول که همان تور نازک با کلاهک یا عرقچین باشد را ندارند و تنها می‌توان به نمونه‌های نقاشی شده استناد کرد (تصویر شماره 5). در بیش‌تر عکس‌هایی که از زنان این دوره باقی مانده رنگ و طرح چارقد‌ها متنوع مشاهده می‌شود. (تصاویر شماره 7 و 8)

تصویر شماره 7، اخترالدوله، دختر ناصرالدین شاه به همراه خدمتکارانش، منبع :

Episode magazine, 26

تصویر شماره 8، زنان دربار ناصرالدین شاه، منبع :

Episode magazine, 26

چادر

لباس هایی که زنان در حرمسرا می پوشیدند با آن چه در کوچه و خیابان به تن داشتند، بسیار متفاوت بود. "لباس کوچه و بازار را از این جهت تهیه می کردند که همه زنان از لحاظ ظاهر به یک شکل و صورت درآیند" (میثمی، ۱۳۸۴ : ۱۴۱- ۱۴۵)

به طور کلی پوشش اصلی زنان در دوره اول و دوم قاجار در خارج از خانه چادر بود و انواع گوناگون داشت که عبارت بود از چادر نماز چیت، مخمل، اطلس و یا چادر کرباس چهار خانه به رنگ های آبی و قهوه ای در تصویر شماره 9 زنی با چارقد، چادر و روبند کنار زده در حالی که گلی در دست دارد در طبیعت تصویر شده است که نشان دهنده هویت و فرهنگ اجتماعی زنان ایرانی در آن دوره است. تصویر شماره 10 عکسی از زنان را با پوشش چادر دوران ناصری نشان می دهد.

تصویر شماره 9، پلاک مینایی، زن قاجار با پوشش روسری، منبع :

Falk, 1992

تصویر شماره 10، بخشی از عکس زنان با پوشش چادر و روبند در دوره قاجار، منبع: پایگاه موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

تن پوش و پاپوش و لباس بیرونی

تنپوش بیرونی بانوان شامل چاقچور و چادر بود. این دو نوع پوشش از ابتدای دوره قاجار و در وضعیت سنتی و همچنین دوره گذار برقرار بود. در دوره تجدد، تنها بانوان مسن و معتقد به حجاب سنتی از آن استفاده می کردند. در این دوره اغلب بانوان به ویژه جوانان از کت و دامن و پیراهن به سبک غربی استفاده می کردند. پاپوش، در دوره البسه سنتی، گذار و تجدد، شامل جوراب، گیوه، گالش و نعلین بود. در دوره گذار و تجدد، کفشهایی به نام قونداره رواج پیدا کرد که جزء سوغات ناصرالدینشاه بود. پوشاک بیرونی، در دوره تجدد، تغییراتی را در خود مشاهده کرد. از آنجاییکه تفکر سنتی فضای اجتماعی جامعه ایرانی را دربر گرفته بود، در دوره گذار تغییر مشهودی در لباس بیرونی بانوان مشاهده نشد.

تصویر شماره 11، زنان حرمسرا در نیاوران، عکاس ناصرالدین شاه، منبع: کتاب ناصرالدین شاه عکاس

لباس اندرونی

لباس اندرونی سنتی بانوان قاجار در مرحله گذار دچار دگرگونی چشمگیری شد. هرچند این دگرگونی بعد از چند سال برطرف شد. اما لباس سنتی اندرونی دیگر مورد استفاده مجدد قرار نگرفت و لباس بینابینی از این دو شایع شد. هرچند خواهی نخواهی، امواج خروشان غربگرایی کشور ما را در بر می گرفت و نوع پوشش افراد را تحت تأثیر قرار میداد، اما خواسته ناصرالدینشاه در مورد استفاده از لباس بالرینه‌های غربی، مزید بر علت شد. به مرور و در اواخر دوره قاجار، لباس اندرونی، بیشتر سمت و سوی غربی به خود گرفت.

تصویر شماره 12، زنان حرمسرا، عکاس جعفر قلی خان نیرالملک هدایت، منبع: کتاب ناصرالدین شاه عکاس

لباس بانوان در اواخر دوره قاجار

برخورداری از دو لباس کامل متمایز اندرونی و بیرونی برای بانوان در یک دوره زمانی، مبین عملکرد پر قدرت سنت است. زیرا مطابق سنت حاکم بر جامعه قاجار و بنا به مدارک باقی مانده از سبک و سیاق زندگی زنان، نوع در اندرون منزل و فقط در پوشش بیرونی زنان، آنها را از اجتماع جدا می کرد. از سویی دیگر، لباس اندرونی صرفاً حضور محارم پوشیده می شد و به این ترتیب می توان نتیجه گرفت، بانو در فضای اندرونی، محدود به همسر، فرزندان و خویشان درجه اول و جمع نسوان می شد و مرادوات جمعی که می توانند باعث تجربه اندوزی و کشف هویت فردی شود را از دست می داد. بر اساس شناخت و تحلیل تنپوش زنان قاجار، آنان بر اساس چارچوب موازین سنتی، چه در منزل و چه در اجتماع منفک و منفعل از مردان بودند. در نتیجه بعد اجتماعی و عقلانی آنان، آن طور که باید، رشد و پرورش پیدا نکرد. به علت عدم حضور مفید و پررنگ زن در جامعه، احساس نیاز به پوشش راحت و کاربردی در جامعه از بین می رفت. هرچند چالش همه جانبه مابین زندگی سنتی و زندگی متجدد می توانست سردرگمی زنان را به همراه داشته باشد و منطبق شدن با دنیای فریبنده تجدد، در فضای سنت، کاری

مبهم و دشوار به نظر می‌رسید، اما زمینه‌بیداری و خودشناسی آنان فراهم شد و عامه زنان با تقلید البسه غربی و افکار و رفتار غربیان، تجربیاتی از نوعی متفاوت از زندگی را کسب کردند و قدم در راهی گذاشتند که نتیجه آن به عمر دوره قاجار کفاف نداد، ولیکن آغازگر جنبش بیداری زنان ایران زمین شد.

نتیجه‌گیری

عکس‌های بجای مانده از زنان در دوره قاجار نشانگر این است که گروهی از زنان به‌محض آشنایی با قابلیت‌های هنر و صنعت عکاسی و آشنایی با صنعت مد و لباس، تمام سعی و تلاش خود را برای هویت بخشی به جامعه زنان ایرانی نشان می‌دهند. بررسی این عکس‌ها نشان می‌دهد که این عکس‌ها توسط خود شاه و یا توسط سیاحان و یا سفرای کشورهای خارجی مقیم ایران تهیه شده است و اینها نقش بسزایی در شناخت سبک پوشش زنان در آن دوره، برای آیندگان بوده است. لباس‌ها و پوشاک ایرانی در زمان‌های متمدنی دارای تنوع و زیبایی‌های خاص بوده که معرف فرهنگ و تمدن هر قوم و منطقه است. تحولات همه‌جانبه‌ای که در زمان قاجار در اثر روابط ایران با کشورهای اروپایی ایجاد گردید، ابتدا سبب تغییر ظواهر درباریان و سپس مردم عادی و بانوان شد. به نظر می‌رسد تحولات مد و لباس در جامعه ایرانی دوره قاجار مسیری همسو با تعریف مد در غرب به معنای تغییرات هیجانی را طی نکرد و حتی سلیقه شخص اول حاکمیت نیز نتوانست تغییری صرفاً احساسی را بر لباس بانوان تحمیل کند و می‌توان گفت از نظر اهمیت سیر بصری و روند، پوشش زنان در این دوره روند کندی را طی کرد و پوشش این دوره به دلیل تاثیرات غربی‌ها، از مهم‌ترین و تاثیرگذارترین دوره‌ها بشمار می‌رود که سبب تغییرات زیادی در پوشش بانوان در دوره‌های بعدی شد. اهمیت پژوهش حاضر بر این است که با دستیابی به پوشش زنان آن دوره، علاوه بر بررسی اثرات بر صنعت مد، می‌توان از پوشش آن زمان در دوره حاضر استفاده کرد که به نوعی باعث حفظ آن و هویت بخشی به پوشاک ملی می‌شود و همچنین برای ساخت فیلم‌ها و تئاترهای تاریخی نیز کاربرد دارد.

منابع

اباذری، مانا، و حبیب‌الله طیبی، (1396)، مطالعه تطبیقی پوشاک بانوان قبل و بعد از سفر ناصرالدین‌شاه به فرنگ، مطالعه موردی: لباس سنتی و لباس تجدد بانوان.

استاین، دانا، (1368)، سرآغاز عکاسی در ایران، ترجمه ابراهیم هاشمی، تهران.

افشار، ایرج، (1370)، گنجینه عکسهای ایران همراه تاریخچه ورود عکاسی به ایران، چاپ اول، تهران، نشر فرهنگ ایران.

پارسا، طیبیه، (1377)، پوشش زنان در گستره تاریخ، قم، احسن الحدیث.

ترابی فارسانی، سهیل، (1388)، تکاپوی زنان عصر قاجار، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات علوم انسانی.

- تحویلدار، میرزا حسین، (1342)، جغرافیای اصفهان، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات.
- جوادی یگانه، محمدرضا و کشفی، سید علی، (1386)، نظام نشانها در پوشاک، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان.
- ذکاء، یحیی، لباس زنانه از قرن سیزدهم تا امروز، تهران، انتشارات اداره کل هنرهای زیبا، چاپ اول.
- ستاری، محمد، (1385)، عکاسی خالق در ایران، تهران، هنرهای زیبا.
- ستاری، محمد، و هوشنگ سالمی، (1389)، عکاسی دوره قاجار و بومی سازی کاربردهای آن.
- شهشهبانی، سهیل، (1396)، پوشاک دوره قاجار، تهران، فرهنگسرای میردشتی.
- صنعتی، فاطمه، (1384)، نازک دوزی زنانه، جلد سوم، تهران، مدرسه.
- صنعتی، فاطمه، (1386)، نازک دوزی زنانه. جلد اول، چاپ دوم، تهران، شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران.
- طهماسب پور، محمد رضا، (۱۳۸۷)، ناصرالدین شاه عکاس: پیرامون تاریخ عکاسی ایران، تهران.
- ناصرالدین قاجار، شاه ایران، (1378)، یادداشتهای روزانه ناصرالدینشاه: 1300-1303 قمری، تهران، چاپ پرویز بدیعی.
- نجمی، شیرین، (1395)، پوشاک و زیورآلت بانوان دوره قاجار، تهران.
- یارشاطر، احسان، (1382)، پوشاک در ایران زمین، تهران، امیرکبیر.